

Szabadságharc és kiegyezés között

Reflexiók egy témához¹

Az a szép monográfia, amelyet Szabad György írt 1860—1861 kérdéseiről, szakmai kvalitásaival kiemelkedő helyet foglal el az utóbbi évek magyar szakirodalmában. Igényessége, a részletekre is széles körben kiterjedő, gazdag anyaggyűjtése, vizsgálati módszereinek sokoldalúsága, vagyis, mindezzel együtt, magas szakmai színvonala már magában véve, témájától függetlenül is figyelmet és elismerést érdemelne. Mindjárt hozzátehetjük azonban, hogy témája is jelentős, hiszen közelről kapcsolódik múlt századi történetünk nagy sorsfordulója: a polgári-nemzeti átalakulás kérdéskomplexumához. A nagy forduló fő problémáiról már sokat írtak és vitatkoztak, és fognak is még sokat. De azt is meg kell mondanunk, hogy ez az elemző vizsgálat, az eredmények és álláspontok kifejtése, végiggondolása, szembesítésük dialektikája, csak akkor viszi előre érdemben dolgainkat, ha valóban oly szakmai igényességgel történik, mint e könyvben. Vitázni, látjuk nem egyszer, más igényű szinten is lehet, erről is, másról is. De csak e szinten érdemes. Itt viszont termékeny, mert újabb átgondolásra ösztönöz. Tulajdonképpen valamilyen folyamat során született meg az alábbi néhány reflexió is, a monográfia olvasása, bírálata alkalmából ugyan, de igazában véve inkább magukat azon nagy, történeti problémákat illetően, amelyeket a szerző, s ez nem kis érdeme, ily további elmélkedésre, visszhangra készítően fölvetett.

A munka meggyőzően mutatja be, hogy a magyar politika 1849-től nem egyenes uton, hanem hullámvonalban jutott el a kiegyezésig. A feszültségek, írja szerzőnk, 1860—61 körül újra halmozódtak. A küzdelem hevesebb volt a szembenálló erők között, mint az korábban tudni véltük. Kossuth, olvassuk tovább, az emigrációban, külpolitikai téren, a nagyhatalmakkal való kapcsolattól a felszabaduló nemzetekkel való összefogáshoz jutott mind közelebb, programjában pedig egy új érdekegyesítés bizonyos potenciális elemei bukkantak fel társadalmi és nemzetiségi vonatkozásban egyaránt. Ami a hazai bázist illeti, az 1860 elején újra „éledező” mozgalom őszre már tömegmozgalommá erősödött. Viharrá bontakozását a könyv az adatok tömegén át mutatja be. A lendület magasra ívelt, de aztán egyszer csak kifulladás, lehanyatlík, és miután a vízváltáson átbukik, meggy lefelé tovább.

Igen. De miért?

Miért tört meg e nagy lendület, ha ily magasra ívelt? S ha ennyi erőt és ígéretet hordott magában, miért e szomorú átfordulás? *A hogyant*, ahogy a fordulat

¹ Részlet a szerző opponensi véleményéből, amelyet *Szabad György: Forradalom és kiegyezés* választóján c. értekezésének doktori vitáján adott elő.

végbement, pontos adatok rögzítik hosszú sorban egymás után, nem egyszer különösebb kommentár nélkül is, mintha feladatul kapták volna azt, hogy önmaguktól beszéljenek. Nézzük meg azonban itt, hogy közben mi választ adnak a másik kérdésre is: *miért*.

Először talán Kossuth 1861 januári tájékoztatója kapcsán esik szó az emigrációra zúdult „csapásokról” és a „kévebomlás” első jeleiről (306. l.). Vagyis még az országgyűlés és a hazai fordulat előtt. A szerző mintha már-már helytelennek tartaná, hogy Kossuth ily nyílt és lehangoló beszámolót küldött haza, ezzel a hazai szervezet vezetésének átmeneti bomlását is előidézve. A tájékoztató mindenestre cáfolja azon egykori vádakát, amelyek szerint Kossuth felelőtlen derülátással és illúziókkal biztatta volna hazai híveit. A fordulatot magában aligha magyarázza még, hiszen a könyvet tovább olvasva látjuk, hogy ezen az átmeneti szakaszon mind az emigráció, mind a hazai politika viszonylag hamar túljutott. E mozzanat tehát még nem a döntő átfordulást, hanem inkább csak azt jelzi figyelmeztetőn, hogy mily nagyon sok függött a nemzetközi viszonyoktól itt, és hogy mennyire éppen ezekre reagált érzékenyen a hazai politika. Lényegében véve ugyanezt állapíthatjuk meg Kossuth újabb, 1861 márciusi tájékoztatójáról és annak hatásáról is (455. sk. l.). Kossuth közölte, hogy egyelőre mégsem lesz osztrák—olasz háború, mire a határozati párt vezetői (Tisza Kálmán, Podmaniczky, Károlyi Ede) revideálták politikájukat, Deák feliratának szövegét tették magukévá határozatként, és ezt Teleki László is kénytelen volt elfogadni. A könyv legszebb részeinek egyike az, amely Teleki politikáját, halála körülményeit elemzi (461. sk. l.). A szerző meggyőzően mutatja ki, hogy a ránkmaradt, utolsó „beszédtöredék” lázadás volt a saját pártjának többi vezetői által rákényszerített döntés ellen. Lázadás közjogi-nemzeti téren, hiszen Teleki itt az alkunak próbált útjába állni. De hozzátehetjük, hogy Telekit más, így főleg nemzetiségi vonatkozásban is lényeges, vagy még lényegesebb különbségek választották el saját pártjától és annak vezető garnitúrájától. Vagyis Teleki halála szintén nem oka, hanem inkább következménye volt a hazai politika ellentmondásainak. Oka tehát a készülő, nagy fordulatnak sem lehetett.

De nem lehetett oka ennek nyilván az a manőver sem, amelynek során Almásy Pál és a határozati párt más vezetői országgyűlési többségüket „öncsontkítás”, önlészavaztatás útján kisebbséggé csökkentették (516. l.). Céltudatos, előretörő politikai mozgalmat nem lehet elbuktatni ily intrikákkal, az ilyen kivetné magából az Almásy-féle mesterkedőket. Nem, az elsoroltak mind csak részjelenségek csupán. A legfontosabb feltétlenül a nemzetközi viszonyok alakulásának, annak hatása volt, hogy a magyar mozgalom végül is nem kapott oly kedvező lehetőségeket, mint az olasz. De a kifulladás ily jellegű előidézésében e hatás is belső okok miatt érvényesülhetett ily nagy mértékben. Az alapvető ok ugyanis, nézetünk szerint, magában a politikai vezetést képviselő társadalmi osztály, a volt nemesség saját feltételeiben keresendő.

Azon burzsoá és polgári-nemesi osztályokat, amelyek Európában 1848 polgári forradalmait vezették, mind érte valami sokk, olyan új erők jelentkezése folytán, amelyek által fenyegetettnek érezvén pozícióikat mind kezdtek visszahátrálni a forradalomtól. A francia burzsoázia, tudjuk, saját proletariátusával találta szemben magát, és Párizs munkásainak ontotta vérért már 1848 júniusában. Magyarországon, a fejletlenebb kelet-európai társadalmi viszonyok között, a volt nemességnek nem Budapest munkásaitól kellett még félnie: őt e sokk 48—49-ben a parasztság, illetve főként a nemzetiségi mozgalmak által mozgósítható nemzetiségi parasztság részéről érte. E sokk hatásán nem igen változtat az,

hogy a francia proletariátus szerepe más volt, mint e nemzetiségi parasztké, vagy hogy ez utóbbiak a Habsburg-hatalom támogatói közé kerültek 48—49-ben. Kétségtelen, hogy a magyar nemesség politikai irányvételének, a forradalom kérdéséhez való viszonyának fő, ha nem is egyetlen tendenciáját társadalmi és nemzeti hegemoniájának féltése, biztosítása szabta meg, minden korábnál határozottabban. Akkor is, midőn az abszolutizmus elnyomása ellen kész volt, természet szerint, a saját nemzeti önrendelkezésért küzdeni. Hiszen a függetlenségi küzdelem erejét, az új erő kifejtés, a belső erők mozgósításának lehetőségeit is eleve motiválta e sokk és mögötte az adott realitások hatása. Éppen ezért vált a nemesség számára ily mértékben döntővé a nemzetközi faktor, a remélt, de végül is elmaradt külső segítség kérdése is. A nemességtől várható volt, hogy a nemzeti önállóságáért küzdjön adott lehetőségei szerint. De nem volt várható, hogy ezt társadalmi forradalommal kapcsolja egybe, hogy egy, a demokratikus vívmányokat tovább fejlesztő új polgári forradalom élére álljon. Már pedig, ha találkozunk is forrongás jeleivel az alsóbb, kispolgári rétegekben (99. sk. l.), ezek képtelenek voltak arra, hogy a vezetést a nemességtől átvegyék. A könyv adatai világosan mutatják, hogy a bizottmányok alakítása (174. l.), a megyei és városi önkormányzatok újjászervezése során a régi uralkodó osztály döntő túlsúlyt biztosított magának. Az országgyűlési képviselők 80%-a volt nemes (420. l.), vagyis a hazai politika vezetését továbbra is a nemesség tartotta kézben.

Ha a felívelést követő hanyatlás, mint hisszük, alapvetően ebből, a nemesség saját feltételeiből, azok hatásának fő irányából érthető, akkor sem a nekilendülést nem fogjuk egészen egyértelműnek, sem a megtorpanást váratlanak és meglepőnek tartani. A könyv adatai természet szerint igazak és pontosak. De a sok helyi konfliktus és rendőri jelentés legpontosabb felsorakoztatása (55. sk. l.) is kelthet egy kissé túlzott benyomást, mert rögzít egy sor hivatalos, de szubjektív aggodalmat, egy sor olyan esetet, amely más időkben is előfordult, nemcsak 1860—61-ben, meg egy sor olyat is, amely nem egyszerűen a Habsburg-hatalom, sőt esetleg éppen a nemesség ellen (46. l.) irányult. S kelthet egy kissé túlzott benyomást az elhangzott szavak pontos idézése is. Tisza Kálmán, olvassuk, 1861 áprilisban azokra mondott pohárköszöntőt, akik az országgyűlés sikertelensége esetén fegyverrel fogják majd jogainkat megvédeni (443. l.). Szavainak súlyát azonban visszamenőleg is csökkentti az, amit utóbb, a továbbiak során ugyan ezen Tisza állásfoglalásáról az országgyűlés záró szakaszában olvasunk.

Igazán nem szeretnék olyan színben feltűnni, mint aki minden politikai jelenségben azonnal, közvetlenül, erőszakoltan is osztályjelleget próbál felfedezni. De ha van jellemző példája annak, hogy egy-egy osztály zömének alap-tendenciája, egyéni kivételek és más árnyalatok figyelembe vételével is, tetten érhető, akkor e 48 utáni megtorpanás, úgy hiszem, e példák közé sorolható, nemcsak a francia burzsoázia, hanem a magyar nemesség részéről is.

Lépjünk azonban túl az általánosságokon, és közelebb a nemzetközi és hazai politika tényeihez.

A szerző 1860—61 eseményeit tárgyalja könyvében. A téma időbeli elhatárolása jogos, annyiban, amennyiben a hazai mozgalom, a krími háború konjunkturális időszakának hullámvölgye után, valóban 1860-ban éledt fel újra határozottabban. Ez azonban ismét csak azt mutatja, hogy némi tempókülönbséggel mennyire a nemzetközi viszonyok visszhangját követte. Innen nézve viszont talán helyesebb abból a nemzetközi keret-jelenségből kiindulnunk, amelyen belül a magyar politika egykorú fordulója is elhelyeződtek. Vagyis azon tényből, hogy az 1857-i gazdasági válság nyomán 1859—1861 közt bontakoztak ki a

nemzetközi politikai válság és vele egy esetleges új forradalmi fellendülés feltételei. Nem szükséges itt arról bővebben és ismételten szólnunk, hogy a feszültség most már nem, mint 48 tavaszán, forradalmak sorában, hanem főként az itáliai háborúban és az olasz egységmozgalomban talált levezetőre, mely utóbbi sem a forradalmi erők, hanem végül is Piemont útját, a felülről való végrehajtását követte az elképzelhető utak közül. Maradjunk csak annál, hogy az új helyzet alaképletét 1859 és nem 1860 alakította ki magyar vonatkozásban is. 1859-ben jött létre Kossuth új kapcsolata a francia és olasz politikával, ekkor hozta nyilvánosságra 1851-i alkotmánytervét, ekkor született meg az emigráció szervezeti egysége, ekkor alakult meg idehaza a Komáromy-féle csoport. S ami ezek után 1860—61-ben az országon belül végbement, az is 1859—1861 komplexumának időben és térben szélesebb, nemzetközi keretén belül érthető meg teljesen.

A könyv maga is sűrűn utal, indulóban, ez előzményekre. Így az 1859 tavaszi francia—orosz szerződésre az olasz háború előtt. Talán érdemes volna itt azonban a szerződést előkészítő, bizalmas tárgyalásokra és azok magyar vonatkozásaira is utalni. III. Napóleon először közös akciót javasolt a cári udvarnak, Ausztria ellen, Kelet-Európa újraosztása és egy független Magyarország felállítása érdekében. Gorcsakov külügyminiszter elzárkózott az akcióban való részvétel elől, de akkor, 1859 tavaszán, még hajlandónak mutatkozott a magyar függetlenséget elfogadni, ha létrejön. Utóbb hamar megnöttek aggodalmai, főként a lengyel kérdés miatt. 1860-ból már a disszertáció is számos adatot hoz arra, hogy Thouvenel, Kossuth (127. l.), Bismarck (128. l.) és Cavour (291. l.) stb. valószínűnek vagy fenyegetőnek tartotta az új cári intervenció lehetőségét. A fordulatot azonban alighanem még korábban kell tekintenünk. Már a villafrancai fegyverszünet megkötésébe is nagymértékben belejátszott a cári politika azon törekvése, hogy a háborút, a változások viharzónáját lokalizálja és minél előbb lezárja. Szerzőnk külön kiemeli, hogy Ferenc József elsősorban a magyar zendüléstől félve kötötte meg Villafrancát (7. l.). Igen. Dehát az érdekes nem az, hogy a legyőzött fél miért köt fegyverszünetet. Persze hogy köt, ha köthet. Sokkal érdekesebb, hogy a győztes, vagyis III. Napóleon miért látta jobbnak megállni. Ha így megint az egészet nézzük, akkor világosabban látszik, hogy a cári intervenció sokat mérlegelt eshetőségének szemszögéből a viszonylag legkedvezőbb időpont egy magyar fait accompli elfogadtatására alighanem 1859 tavaszán volt, az olasz háború megindulásakor, midőn azonban még a hazai mozgalom feléledése előtt vagyunk.

A továbbiak során már áradattá szélesült mozgalom célkitűzéseit a könyv három egymást követő szakaszban elemzi, külön mérlegelve, hogy a három fő kérdésben, vagyis közjogi-nemzeti, társadalmi és nemzetiségi vonatkozásban miként állta ki (mint írja) a „negyvennyolcasság próbatételét”. A három sarkú programnak, ha jövőt akart, nyilvánvalóan összefüggő egészként, a fő problémák mindegyikére, minden irányban kellett válaszolnia. A könyvből kiderül azonban, egyrészt, hogy e válaszok igen egyenlőtlenek (erélyesek nemzeti-közjogi, de annál szegényesebbek társadalmi és nemzetiségi vonatkozásban), másrészt, hogy nem mindig ugyanazok adták mindhárom vonalon egyszerre, összefüggő elgondolásból, a leghatározottabb válaszokat. Aki messzebb ment az egyik, esetleg elmaradt a másik vagy harmadik oldalon. Arról a somogyi nemes szolgabíróról, Bárány Gusztávról, aki, kivételként, oly őszintén a feudális maradványok demokratikus felszámolását követelte, hogy nemes társai lázítással vádolták (418. l.), a könyv másik helyén kiderül, hogy nem a függetlenség, hanem a 48-as alapon követendő kiegyezés híve volt (423. l.). Vagy: Pest megye nemesei,

olvassuk, visszautasították a Helytartótanács felszólítását, hogy a céhtanyákat és a munkanélküli iparösszállásokat külön rendőri ellenőrzés alá helyezték, ugyanakkor viszont Pest város szigorú rendelkezéseket hozott a legények, napszámosok ellenőrzése, a munkátlanok javítóházba küldése felől (352. l.). Csak hát ez utóbbi tervet éppen az a Szilágyi Virgil, nemes ügyvéd dolgozta ki, aki egyébként másutt, nemzeti-közjogi téren, a radikális függetlenségek közé tartozott. Vagyis magyarul: a programnak nem volt oly biztos belső egysége, hogy a radikális nacionalisták lettek volna mindig szükségképpen a társadalmi haladás radikális hívei is.

A nemesség programja, érthetően, nemzeti-közjogi vonatkozásban volt a leghatározottabb, legkidolgozottabb.

A nemesség társadalmi programja jóval szegényesebb, bár a könyv meszesemenő lelkiismeretességgel összegyűjt minden idevágó mozzanatot. Egy helyen (254. l.) Ghyczy Kálmán jellemző nyilatkozatát olvassuk, ragaszkodásukról a 48-as törvényekhez. Ezt, Ghyczy szerint, a „legszenbetűnőbbben tanúsítja az, hogy ezen . . . törvényekhez híven ragaszkodnak a nemzetnek azon osztályai is, melyeknek specifikus érdekei általuk megsértettek és most is folyvást veszélyeztetnek”. Vagyis magyarul: a nemesség ragaszkodik a nemzeti önállóságot kimondó 48-hoz, annak ellenére, hogy az számára előnytelen változásokat is hozott társadalmi-gazdasági vonatkozásban, az előjogok és főként az úrbérség eltörlésével, mert hiszen ez érintette a nemesi érdeket, és ez maradt érvényben úgy, hogy hatása utóbb is „folyvást” érvényesült. A szerző viszont e kijelentéshez az alábbi magyarázatot fűzi: „Értsd: a volt kiváltságosok, a feudális előjogok felszámolása és a törvények demokratikus továbbfejlesztésének lehetőségei ellenére” (254. l.). Azt hiszem, a kommentár második fele a nemesi progresszív hajlamok némileg túl optimista megítélésén alapszik. Ghyczy evidensen megtörtént lépésekről és azok „folyvást” érvényesülő hatásáról beszélt csupán és nem ezek demokratikus továbbfejlesztésének lehetőségéről, amely még hátsó gondolatként sem érezhető a nyilatkozatban.

Persze voltak haladóbb megnyilatkozások. A könyv külön kiemeli ezek közül Bars megye javaslatát, amely a maradványföldek megváltása dolgában az úrbéri pátenst rendelkezésétől (hogy ezt a parasztok maguk fizessék) a 48-ban elfogadott állami kárpótlás elvéhez óhajtott visszatérni (340. l.). A szerző szerint ebben „a reformkori érdekegyesítő politika felújításának . . . tudatos szándéka” érvényesült (340. l.). Ezt elfogadva is jelezniük kell azonban, hogy oly érdemű érdekegyesítő politikáról, mint amelyet 48 előtt az ellenzéki párt képviselt, itt már nemcsak azért nem lehetett szó, mert e szándék, Bars javaslatával együtt, csak csekély kisebbség pártfogásában részesült, hanem azért sem, mert a viszonyok azóta lényeges változáson mentek át. Az érdekegyesítés akkor, 48 előtt, polgárosult nemesek és jobbágyok összefogását segítette elő a feudalizmus ellen. A feudális rendszer azonban azóta megdőlt. Maradványai pedig nagyrészt oly zónába estek, amely eleve is többé-kevésbé kívül állt a nemesi érdekegyesítő politika fő vonalán. A maradványok teljes felszámolása, mint új alap, persze szintén fontos pozitívumnak ígérkezett, ha nem is 48-as méretűnek, amennyiben ugyanezen nemesség, zömmel, ezt utólag mégis, valóban hajlandó végrehajtani. A nemesség azonban erre nagyobb részében, zömmel hajlandónak érthető módon nem mutatkozott.

Mellőzve itt mind a gazdasági vonatkozásban elhangzott, meglehetősen retrográd nemesi megnyilatkozásokat, vegyük végül a harmadik fő kérdést, a nemzetiségekét.

A ma távlatából visszanezve ez, éppen akkor, talán a másik kettőnél is jelentősebbnek tűnik. Mert a nemzeti önállóság, ha elveszett, egyszer még visszavívható. Még a társadalmi reform és forradalom is, ha elmaradt vagy elbukott, ha másként nem lehet, más nemzedéken, de egyazon nemzeten belül később kiharcolható. De az, hogy magyarok és szomszéd nemzetek, a régi ország lakói akkor, együtt, közös célokat követve, egymással összefogva nőhetnek-e külön, önálló nemzetekké, vagy pedig a megnőtt feszültségnek robbanásként kell őket szétvetnie: ez, benyomásunk szerint talán ekkor, 1861 körül állt a választás döntő és utolsó alkalma előtt, ha ily választás történelmileg egyáltalán elképzelhető. A kérdés, tudjuk, végleg eldőlt. S ha ezután, ma és a jövőben, új korszak új feltételei közt, valóban közös célok és utak követésében tudnak a Duna-medence népei egymásra lelni, ez egészen új, más változatban, más formációkban megy végbe már, nem a régiek folytatásaként.

„A forradalom és szabadságharc tanulságai — írja a szerző (42. l.) — de nem kevésbé a Kossuthék kezdeményezte ez irányú propaganda nyomán is mind szélesebb körben terjedt el a nemzetiségekkel való összefogás szükségességének gondolata.” Igen. Kossuthék valóban igyekeztek, nem is eredménytelenül, ilyen tanulságokat levonni és propagálni. Mind elvi-politikai okokból, mind azért is, mivel a szerb és román fejedelemségeken át készültek felszabadító akcióra. De a nemességet, mint társadalmi osztályt, zömében, láttuk, éppen más irányban: pozíciói védelme, nemzeti hegemoniájának biztosítása felé ösztönözték 48/49 élményei. E dialektikából következik, hogy kivételek, kevesek jó irányú erőfeszítésén túlmenően nagyrészt csak az olyanféle általánosságban mozgó „fraternizálás” elszórt jeleivel találkozunk, amelyről Kossuth találoan írta 1860 szeptemberében: semmi nem történik otthon a nemzetiségekkel való megegyezés érdekében, „kivéven itt-ott néhány magán kívül senkit sem képviselő egyénnel való fraternizációt, poharak közt, aminek nincs teste s amire nem lehet munkálati tervet alapítani” (132. l.). Maga Kossuth, mint a könyv pontosan kimutatja, irányelvként 1851-ben kidolgozott alkotmánytervét vette alapul, ezt adatta ki Irányi és Chassin könyvében 1859-ben, és ezt igyekezett idehaza is elfogadtatni, hogy „tökéletes megnyugvást” lehessen elérni. Ehhez talán még hozzáfűzhetnénk, hogy az elv alkalmazásának mértékét Kossuth természet szerint a konkrét erőviszonyok alakulásától tette függővé. 1859 tavaszán éppen az alkotmányterv megküldésekor írta azt Irányinak, hogy az erdélyi únióról és a horvát államjogi kapcsolatról is kész lemondani „ha másként velök meg nem alkudhatunk”, de ezt bizony „nagy nemzeti szerenésatlenségnek” tartaná, és ha több külső erővel, francia katonai segítségével indul a magyar felkelés, akkor talán „a végszélsőségig menés nélkül is egyetértésre jutunk”. Az egyik probléma itt az, hogy Kossuth elképzelése végül is mennyiben számíthatott elfogadásra a nemzetiségek részéről, amelyek vezetői ekkor, tudjuk, főként a területi autonómiát emlegették, míg az alkotmányterv inkább egyházi típusú, felső szinten területi elvtől függetlenített szervezetek alakítására irányult. E vonatkozásban tanulságos lett volna talán egy kissé a terv létrejöttének körülményeire és más elképzelésekkel való viszonyára is kitérni, bár mindenképpen kétségtelen, hogy Kossuth e tervvel is messze túlmel 48/49 megoldásain és az átlagos hazai nemesi állásponton egyaránt. S éppen itt van a másik, de a politika sorrendjében első probléma, az, hogy a hazai politika s egyben a nemesség vezetői valóban magukévá tudják-e tenni ezt az elképzelést. A könyv, mint másutt, itt is pontos adatokkal, őszintén előadja, hogy a többség ezt nem tudta elfogadni, hogy a felirati vita során mondhatni pártkülönbség nélkül mint fordult szembe a nemzetiségi képviselőkkel

Tisza László, a volt 48-as kormánybiztos Bónis Samu és a volt 48/49-es radikális Madarász József egyaránt (550. l.), és hogy 1861 nyarán végül is felülmaradtak az egységes magyar politikai nemzet fogalmának hirdetői (553. l.). Kossuth, mindezzel elégedetlenül, 1861 őszén újra összefoglalta álláspontját (557. l.). A szerző, szemrehányással, „történelmi mulasztásnak” nevezi Kossuthék részéről azt, hogy nemzetiségpolitikai elveik ezen összefoglalására és hazajuttatására nem az országgyűlés tárgyalásai *előtt* került a sor (599. l.). Mulasztás volt? Lehet. Bár az is lehet, hogy éppen a konkrét nemzetiségi program mondjuk „hivatalos” jellegű, nyílt közzététele és megkövetelése viszont, a hazaiaktól, elidegenítőleg hatott volna sok nemesre, megoszthatta volna az erőket, és hogy e lehetőséggel Kossuthék is tisztában voltak. Hiszen a szerző maga mutatja ki, hogy még a határozati párt önleszavaztató manőverébe is mennyire belejátszott éppen a nemzetiségi kérdés.

Mint látjuk, e reflexiók során, ami a könyv gazdag anyagának részleteit illeti, végül is csak néhány olyan pont akadt, ahol a szerző konkrét megoldásaitól némileg eltérő interpretációval vagy kiegészítéssel próbálkoztam. A nagyobb tanulságok viszont, melyek fenti reflexióimból leszűrhetők, tulajdonképpen magából a könyvből, annak adataiból is lényegében véve így adódnak, ha végiggondoljuk, ami belőlük következik. S e tanulságokról legyen szabad még néhány záró mondatot mondanom.

Vegyük kézbe e szép könyvet, azzal a komoly szakmai elkötelezettséggel nemzeti múltunk iránt, amellyel a szerző megírta. Címlapján e szavak állanak: „Forradalom és kiegyezés válaszútján”. Az előszó megjegyzi ehhez, hogy Magyarország alig két évtized alatt a forradalomtól a kiegyezésig vezető utat járta meg, és ez úton, 48 és 67 között, volt egy választó vonal, tetőző és egyben forduló: 1860/61. Ez, így értve, valóban helytáll. A „válaszút” fogalmán azonban inkább azt szoktuk érteni, hogy az út egy adott időpontban előttünk kétféle ágazik, és választanunk kell és lehet, hogy merre menjünk. Vajon mint állunk e másik értelmezéssel, ha a fogalmazás ezt, vagy ezt is sugallja? Azt hiszem, így: a magyar politikáról ekkor elvben és általánosságban mondható, hogy forradalom vagy kiegyezés közt kellett választania. Gyakorlatilag azonban a politikát kézben tartó nemességről, saját helyzetéből következőleg, e könyv tanulságaként sem mondhatjuk már azt, hogy tényleg ily választása volt, hogy választhatta volna a forradalmat is. Mondhatjuk talán azt, hogy saját feltételei választást engedtek számára a kiegyezés és egy új szabadságharc megindítása közt, amennyiben ez utóbbihoz a nemzetközi viszonyok kellő alakulása kedvező alkalmat és egyben külső segítséget nyújt neki. Forradalom és szabadságharc két egymást követő, összefonódó, de külön és nem azonos jelenség volt már 1848-ban is. A 67-es publicisztika, tudhattuk róla ezt, hamisan állította, hogy Kossuth, kevesed magával, pusztán illúziókat kergetett, mintha a négy méteres szakadékot másfél méteres pallóval próbálná áthidalni, s ezt a kiegyezés többségbenlevő, józan hívei mind kiábrándultabban nézegették. Most ez az alapos monográfia, körütekintő vizsgálat és sok részletadat alapján ellenőrizte, hogy milyen valóság rejlett e beállítás mögött. Kiderült, hogy a Kossuth-emigráció, funkcióját betöltve, azon lehetőségeket próbálta megragadni, amelyek akkor, az adott viszonyok között, egyáltalában adva voltak, hogy a szakadék keskenyebb volt némileg, a palló pedig, mondjuk, a valóságban több mint két méteres, és hogy annyi sok, a nagy többség, tömegben, erejét megfeszítve és kétségbeesett reménnyel próbált átjutni azon az alig egy méteren, amely azonban a megoldáshoz, sajnos most már végképp így kell mondanunk, még mindig hiányzott.

Sajnos. Mondjuk a vesztett ügyel érző szerzővel együtt így, mert ennyi szubjektívum, a valóság pontos és őszinte feltárása mellett, talán megengedhető, midőn a történész, funkcióját teljesítve, múltunk egy részét, mai társadalmi tudatunk higiéniája érdekében is, az olvasóval együtt újra gondolja és újra éli. A szabad fejlődés útja, új lehetőségeké, amelyen saját jövőnk felé más népekkel együtt, egyetértve haladhatunk, és amelynek eszménye, testet nem öltvén, folttalan maradt, emberi és nemzeti perspektívából egyaránt vonzóbbnak tűnik, mint az, ami azután megvalósult. A polgári-nemesi garnitúra messze néző szándékainak bukása pedig a sajnálattal regisztrálható tények egyikének.

Azaz vigyázzunk: bukása? Fejezzük ki magunkat pontosabban. Nem valósult meg Kossuth elképzelése a független fejlődésről. Sőt még Eötvös Józsefé sem 67 államának belső képletéről. De ha nem az élvonalban állók arcvonásait próbáljuk, történelmi alibiként, a mögöttük igen messze húzódó mezőny hátsó soraiban is mindenkin fölfedezni, akkor azt kell mondanunk, hogy a nemeség, mint társadalmi osztály politikai fő tendenciája nem bukott el, hanem lényegében véve győzött és érvényesült. Mert saját társadalmi és nemzeti hegemoniájának fenntartásához és biztosításához oly viszonylag önálló államot s azon belül oly szabad kezet kapott, amilyennel addig, az előző évszázadok sorántartósan soha nem rendelkezett. S még hagyományait is, jókat rosszal együtt, sokban sikerült az utókornak átadnia. Fogadjuk meg a szerző figyelmeztető óvását azon leegyszerűsítés ellen, amely „a végső credőt a folyamattal téveszti össze”. Áll ez az előzményekre, a kiegyezés előtt. De áll a kiegyezésre is, a későbbi végkifejlés előtt. Az uralkodó osztályok történelmi funkcióját, a volt magyar nemességét is, egészében, megvalósulásában kell lemérnünk, amelyen belül a legjobbak elképzelései kivetítik, megfogalmazzák, eszményítik és motiválják, de nem változtathatják meg lényegükben a nagy többség alapvető tendenciáit.

Kosáry Domokos